

AZ 1918–1938 KÖZTI SZLOVÁK TÁRSADALOM KÉPE A SZLOVÁK TÖRTÉNÉSZEK MUNKÁIBAN

Az 1918–1938 közötti időszak nemzeti történelmünk legfontosabb és legnagyobb társadalmi fordulópontjait magában foglaló szakasza. * Ez az időszak a dinamikus, sőt egyenesen társadalmi fordulatot kiváltó változások, várokozások és csalódások korszaka, valamint a szlovák lakosság széles tömegeinél tapasztalható régi életmód lerombolásának és egy új életmód építésének szakasza. A politikai fordulatok és a múlttól való jelentős elszakadás nemcsak a politikai és gazdasági szférát érintették, hanem közvetlenül megváltoztatták minden egyén életét, erkölcsi és értékorientációját. Pontosan 20 év alatt Szlovákia, de főleg a szlovákokról alkotott kép a felismerhetetlenségig megváltozott. A nemzet, mely a félféudális, antidemokratikus és erőszakot is alkalmazó magyar rezsim létezésének utolsó éveiben, annak uralkodó kasztja által pusztulásra és Európa etnikai térképéről való letérlésre, rendszeres elpusztításra volt ítélve, szociálisan koldusnéppé vált, kegyetlen elnemzetlenítés áldozata lett, csaknem teljesen nemzeti-öntudatos értelmiségi és magasabb szociális réteg nélkül maradt, viszont a megváltozott szociális-politikai viszonyok között képes volt a teljes mértékű regenerálódásra. A hivatalos és államilag átültetett etnikai és etatista csehszlovakizmusról szóló doktrína ellenére, a szlovák nemzeti-öntudatosodási és emancipációs mozgalom feltartóztatlanul a végéig közeledett, és véleményem szerint a 30-as évek második felében ideológiai síkon egyértelműen és határozottan befejeződött.

Az 1918–1938 közötti időszak, vagyis a szlovákok és csehek első valódi állami szövetségének ezen időszaka, minden, gazdasági, politikai és szociális szférában jelentkező negatívuma ellenére, melyet a nagy nemzeti csehszlovakizmus hozott magával, egyben a szlovák nemzeti történelem azon kulcsfontosságú szakasza volt, melyben a szlovákság mint életképes, egyedi nemzeti közösség bebizonyította saját maga előtt, hogy tökéletesen kész ügyei és sorsa sajátkezü átvételére és irányítására. Ez vitathatatlanul az új államjogi viszonyok, valamint a magyar béklyó lerázásának és az ebből származó oktatásügyi, kulturális és politikai, egyszóval az egész felépítményt érintő változások következménye és eredménye volt. A politikai meghatározás alapján a szlovákok lényegében a nemzeti emancipációs fejlődés azon szakaszán mentek át századunk 20-as, 30-as éveiben, mely hasonlít a nyugat-európai nemzetek többségénél a 19. század első felében, a közép-európai nemzetek többségénél pedig a század második felében végbement azonos fejlődéshez. A szlovák fejlődés egyfajta tragikuma az volt, hogy a nemzeti öntudatosodási és nemzeti emancipációs mozgalom belső betetőzése egy időben történt a fasizmus és a náci agresszió benyomulásával Közép-Európába. Ezek a külső körülmények, melyek nem a szlovák valóságból eredtek, kitörölhetetlen nyomot hagytak Szlovákia belső fejlődésében, és a szlovákok egész nemzeti emancipációs folyamatát bonyolultabbá tették, sőt számos lényeges kérdésben regresszív fejlődést eredményeztek, melynek következményei a mai napig érezhetőek.

*A szerző írása a Szlovák Történelmi Társaság X. kongresszusán (1991. április 16–19.) elhangzott előadás alapján készült.

Ha elgondolkodunk afelett, hogy nemzeti történelmünk ezen ellentétekkel teli, ám bizonyára jelentős időszaka hogyan tükröződik a szlovák történészek munkáiban az elmúlt 45 év alatt, nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy a szlovák történelem értelmezése az első Cseh-Szlovák Köztársaság éveiben nem csupán osztályjelleggel és marxista-leninista tényezőkkal volt megbélyegezve, hanem jelentős mértékben a csehszlovakizmus és az autonóm nacionalizmus ideológiájával is. Míg a csehszlovakizmus ideológiája megtalálta a sztálinista és neosztálinista sémákkal, struktúrákkal való együttélési módot, sőt e két ideológia szimbiózisáról beszélhetünk (Sztálin-csehszlovakizmus néven), addig az ellentétes oldal szemléletét „nem marxistának”, elfogadhatatlannak és ellenségesnek nevezték, sőt néhány, a csehszlovakista pozícióból az egyoldalú megközelítés korrekciójára tett kísérletet a hivatalos, az állam által elfogadott és az alkotmány által szavatolt egyedüli „tudományos” ideológiától való elhajlásként értelmezték. E hozzáállás legnagyobb paradoxona az volt, hogy ha a marxista-leninista tanítást és főleg Lenin néhány tételét következetesen alkalmazzák, a politikai fejlődésnek Szlovákiában éppen ellenkezőnek kellett volna lennie, mint ahogy azt a dogmatikus szlovák és természetesen cseh történetírás találta. Ezek a tények is arról tanúskodnak, hogy metodológiai szempontból milyen sekélyesen analizálták és értelmezték a szlovák történelmet az előző időszakban, milyenek voltak a kutatási eredmények, melyek nem az állandóan megénekelte marxista-leninista módszertani alapelveknek, hanem esetünkben a centralizált és centralista hatalom szükségleteinek voltak alávetve. Úgy vélem, történetírásunk a hatalom kiszolgálása közben kompromittálódott a legjobban. Mindazonáltal Szlovákiában a történelemtudomány kompromittálódása amiatt, hogy a párt kiszolgálója és alárendeltje volt, nemcsak az elmúlt 45 évet érinti. Csírái fellelhetők már az előző korszakban is, bár e jelenség teljes kibontakozásáról csak 1948 után beszélhetünk.

Amennyiben az 1918–1938 közötti időszak szlovák történetírásának utóbbi 45 évét fogjuk értékelni, lelkiismeretem nem engedi, hogy ne térjek vissza a szlovák állam időszakához, melyben az első szintetikusabbnak mondható munkákat publikálták nemzeti történelmünknek erről az akkor már lezárt szakaszáról. Vitathatatlan, hogy F. Ďurčanský, K. Sidor, F. Hrušovský, K. Čulen és mások munkái már csak azért is figyelmet érdemelnek, mert arról a korról nyújtanak képet, amelyben keletkeztek. De ezek a munkák már abban a korban szenvednek, mely a háború, de főként 1948 után félig-meddig a legújabbkori történelem. A történetírásnak szabályszerűségévé vált a tények szelekciója, valóság konstruálása kiválasztott tények alapján, a szerkezeti sémába nem beleillő tények mellőzése, továbbá a történetírói érvelés az éppen uralmon lévő hatalom jogosultsága és legitimitása mellett, és főleg a történetírás teleologikus magyarázata: pl. az eseményeknek úgy kellett lejátszódnuk, ahogyan éppen lejátszódtak, és törvényszerűen ahhoz vezettek, ami a munka megírása idején éppen jellemző volt, vagyis az első Szlovák Köztársaság idejében maga a szlovák állam létezése, 1948 után pedig magának a megdicsőült szocialista társadalmi rendszer létezésének a ténye. Meg kell azonban jegyezni, hogy míg a II. világháború éveiben ezek a tendenciák csak csíráikban jelentkeztek, 1948 után, főleg az 50-es évek első felében, néhány szerzőnél teljes mértékben kifejlődtek, aztán pedig a „konszolidáció és normalizáció” éveiben tökéletes karikatúrába csaptak át.

A történetírás efféle értelmezésének a háború éveiből származó csírái az ún. szocialista rendszer időszakában, pontosan az 1945–1948 közötti köztes időszakban jelentkező irányzatok valódi gyökereivé változtak. Ez azzal volt összefüggésben, hogy a II. világháború befejeződése után a szlovák politikai garnitúrával való politikai és büntetőjogi leszá-

molás mellett a történetírással való leszámolásra is sor került. A hatalom új tulajdonosai és az újabb csehszlovákista centralizáció szempontjából nemcsak a háborús bűnösökké és szabálysértökké nyilvánított konkrét személyeket kellett elítélni, hanem az általuk képviselt politikai irányvonalat is. Lényegében az új rendszer ezzel az igényével nemcsak a későbbi, az 1948-as fordulat alapjait rakta le, hanem a történetírás összes későbbi deformációjának alapjait is, melyeket saját szervezeti részként az államosított marxista-leninista történetírás vett át. Leginkább I. Dérer politológiai memoárja, a „Szlovák fejlődés és néparulás” volt ilyen, valamint a Nemzeti Bíróság ítélethozatalainak teoretikus-történetírói megindoklása, melyek a szlovák történelem későbbi „marxista” és „nem marxista” értékelésének ismérveivé váltak.

Igaz ugyan, hogy Dérer munkáját nem sokszor idézték a későbbiek folyamán, azonban végső következtetései – mint pl. az első Cseh-Szlovák Köztársaság szétesésének belső oka az autonomizmus volt, mint olyan, hogy az autonómiáért folytatott harc nemzetellenes, mi több bűncselekedetnek számít, mely végeredményben a csehszlovák állam szétverésére és a háború után felbukkanó atrocitásokra irányult – az ún. marxista történetírás tartós ideológiai összetevőivé váltak és maradtak egészen az 1989-es novemberi eseményekig, s élnek sokak tudatában mindmáig. Ez annak a következménye, hogy ezek az elferdített tézisek generációk történelemtankönyveibe és történelmi tudatába épültek bele.

Az említett időszak történetírásának következő buktatója az, hogy a szomszéd népek történetírásával ellentétben, hiányzik belőle a nemzeti keret, a nemzeti – nem nacionalista! – látószög. Melyik másik historiográfia tartotta volna – a szlovákon kívül – a szlovák politikai élet egyetlen csoportosulása legnagyobb politikai vétkének a nemzeti autonómiára, vagyis a szlovák nemzet helyzetének államjogi rendezésére való törekvést? A két háború közötti és a háború alatti időszak, valamint más korok nemzeti fejlődéséről szóló értékelések kritikátlan átvétele idegen forrásokból – főleg a cseh és a magyar történetírásból – olyan nagyarányú, hogy csak nehezen fogunk tőlük megszabadulni. Ez az Európában minden bizonnyal egyedülálló jelenség csupán a valóság egy újabb bizonyítéka, mely szerint a szlovák történetírás hatalomtól függő volt, és Szlovákia politikai képviseletével együtt hajbókolta a prágai centralizmus előtt. Ehhez természetesen a szlovák történelem olyan értékelési kritériumainak átvétele is hozzátartozott, melyek megtörték Szlovákia potenciális ellenállását a központtal szemben.

Tárgyi szemszögből nézve látható, hogy az előző korszakot felölelő történetírásunk jelentős mértékben szenvedett apriorizmusban és képtelen volt szélesebb európai irányzatok közé besorolni, és a történelmi folyamatok belső és külső tényezőinek kölcsönhatásán keresztül értékelni a szlovák fejlődést. Ez aztán nagyon sok történészt megtevesztett, főleg mert a hatalom elképzeléseivel is összhangban volt, hogy a múltat a jelen alapján konstruálták, hogy a 20-as, 30-as évek eseményeit nem történelmi szempontok s nem az adott kor irányzatai és tényei (beleszámítva a nemzetközieket is) alapján értékelték, hanem aszerint, hogy az adott politikai szubjektum – lehetett az személy vagy párt – hogyan szerepelt a 40-es, ill. a későbbi években. Valójában e logikátlan és a történelemtől távol álló konstrukciókkal van átszöve legújabbkori történészeink minden alkotása. Nem tért ki előlük valószínűleg egy történész sem, aki munkáját publikálni akarta. A kérdés csak az, milyen mértékben tette ezt.

Az elmúlt időszak általános jellemzői közé tartozik a szervezett kampányszerűség is. Számos történelmi munka, történelmi szeminárium és szimpózium állt összefüggésben konkrét politikai megrendeléssel és szolgált konkrét politikai célokat. Nem is annyira je-

lentős események elmaradhatatlan megünneplésével és értékelésével voltak összefüggésben, mint inkább a hatalom konkrét szükségleteivel. Különösen egyfajta „történelmi” munka segítette nem kis mértékben a történészek tevékenysége iránti bizalom aláadását az említett korszakban. Ezek azok a munkák, melyek az elkövetkező politikai intézkedések előzetes eszmei előkészítését képezték, mely intézkedéseket az 50-es évek elején az ellenség elnyomására foganatosították. A történészek e munkái készítettek elő a szlovák szervek hatáskörének leépítését is – egészen az 1960-as alkotmány elfogadásáig –, a normalizációs folyamatot, valamint annak megindoklását. Itt több történész nevét is megemlíthetném, azonban nem áll szándékomban belemerülni e problémakör elemzésébe. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy történetírásunkat e feladat teljesítése közben érte a legtöbb gyalázat az elmúlt időben. Ez nemcsak a konkrét szerzők hibája, hanem mindnyájunké, akik tudtunk erről. Hiszen nyilvánosan is elismertük az ilyen jellegű munkákat, és idéztük őket – csak azért, hogy ne váljunk kegyvesztetté.

Bizonyára érdekes és tanulságos lehet számunkra az az adat, hogy az első köztársaságról szóló történelmi művek az összes történelmi publikáció hány százalékát teszik ki, és mely témák dominálnak bennük. Sajnos meghaladta időbeli lehetőségeimet, hogy a hozzáférhető források alapján részletes statisztikát készítsek. Feltevéseinket azonban némileg igazolja a *Historický časopis*-ban megjelent tanulmányok száma, bár tisztában vagyok vele, hogy ez csak egy tájékoztató jellegű mutató. Tehát a *Historický časopis* létezésének első 15 évében a 2269 bibliográfiai egységből csupán 211, vagyis az adatok 9,73%-a érintette az első köztársaság időszakát. Ugyanez idő alatt 79 egy témát felölelő cikk és tanulmány látott napvilágot a folyóiratban, melyek közül 2 kultúrával, 7 gazdaságtörténettel, 8 a CSKP történetével, 18 jog- és politikatörténettel és 34 az ún. szociálgazdaság-történettel (ami a gyakorlatban megegyezett a CSKP történetével) foglalkozott. Tehát a munkák döntő többsége nem a fő társadalmi és politikai fejlődési irányzatok elemzésével, hanem az adott kor általános fejlődése szempontjából mellékes témákkal foglalkozott. 1970 után ez az irányvonal tovább szélesedett. A 70-es években összesen 16 tanulmány jelent meg a *Historický časopis*-ban az első köztársaság időkéről, ezeknek fele a CSKP-ről, egy-egy a kultúráról és a városokról szólt, a többi pedig általános politikai témával foglalkozott. És ezek között még nem említettem az 1976-os kongresszus hozzászólásait. Az itt bemutatott, bizonyos mértékig egyoldalú és hozzávetőleges statisztikából kitűnik, hogy a szlovák történelem 1918–1938 közötti időszakának jelentősége ellenére a szlovák történetírás a múltban nem fordított kellő figyelmet e korszakra. Ennek sok oka volt; a következő csak egy a sok közül: senkinek sem volt kedve olyan témába bocsátkozni, melyben ott rejlett a hatalommal való összeütközés lehetősége.

Az első köztársaság éveinek ily módon történő háttérbe szorítása leginkább a Szlovákia Története V. kötetének színtéziseiben érződik, ahol az történt, hogy nem volt mire támaszkodni, mert a CSKP történetéről szóló munkák sem voltak e tekintetben felhasználhatók. Többségük csakis a régi frázisokat ismételte, melyeket szükség szerint új vagy felújított tényekkel egészítettek ki. Tárgyi szempontból talán csak azok a munkák képviseltek tartósabb értékeket, melyek a müncheni időkzakkal, Szlovákia külpolitikai helyzetének kérdéseivel foglalkoztak, és talán akadt még néhány érdekesebb tanulmány a politikai rendszerről és a politikai felépítményről. Nem lehet azonban nem leszögezni, hogy az 1918–1938 közötti időszak nincs még az előző kornak megfelelő metodológiai szinten sem kidolgozva úgy, hogy konkrét forrásmunkákra támaszkodva átfogó következtetéseket lehetne levonni, ill. terjedelmes analitikus elemzést lehetne végezni mo-

nográfiai vagy tanulmányok formájában. Hiányosak az alapismereteink a polgári CSSZK politikai rendszeréről és működéséről. Lényegében semmit sem tudunk a szlovákiai politikai pártokról, és bizonyos mértékben – paradox módon – a CSKP-ról sem. Nem került sor a szociális és gazdasági struktúra elemzésére, nem ismerjük a gazdasági hanyatlás gyökereit, főleg a tekintetben nem, hogy egy objektív folyamatról vagy a politikai szféra által kiváltott folyamatról volt-e szó. Az e témákban folytatott viták többségénél többé-kevésbé apriorisztikus álláspontok felállításával, nem pedig érvekkel alátámasztott állításokkal találkozhatunk.

Amennyiben gyökeresen meg akarjuk változtatni nemzeti történelmünk két világháború közötti időszakának megismerését, a megközelítés filozófiáját is meg kell változtatnunk. Meg kell szabadulnunk a 20-as, 30-as évek szlovákiai társadalmi fejlődésének apriorisztikus felfogásától. Fontos lenne megtörni a tovább élő csehszlovákista értékelés uralmát, de semmiképpen sem szabad túlzottan nacionalista pozícióba kerülni. Ez utóbbit úgy tudjuk a legkönnyebben elkerülni, ha visszatérünk a forráskiadványokhoz. Új, fiatal generációra van szükségünk, mely terjedelmes levéltári kutatások alapján lát hozzá történelmünk elemzéséhez. Anyagi helyzetünktől függően hozzá kellene fogni a forrásmunkák nagyobb arányú kiadásához. A társadalom ugyanis türelmetlen. Torzítatlan képet akar kapni a szlovák történelemtől. Természetesen állásfoglalásaink valódi átértékelése még sokáig eltart. Hol kezdjük hát? Úgy gondolom, hogy a legsürgősebb a két világháború közötti időszak politika- és gazdaságtörténeti kérdéseinek elemzése. A politika-történet keretében előnyben kellene részesíteni az egyes politikai pártok történetének, programjainak, szociális bázisainak és működésének feldolgozását. Meggyőződésem, hogy ezáltal segítenénk az újjáéledő politikai pártok spektrumának kibővülését, mert a mai szlovák politika a történelmi emlékezet hiányától szenved a legjobban. E terület megismerése önmagában is jelentős politikai tényező lehetne a hibák kiküszöbölésében.

Azonban más olyan témák is vannak, melyeknek előnyös lenne, ha minél korábban feldolgoznák őket – ilyen pl. a politikai rendszer története, az autonomizmus és csehszlovákizmus kölcsönhatása, eszmei, szociális forrásai és politikai következményei a szlovák közösségre nézve; továbbá bizonyos szociálpszichológiai, kulturális stb. kérdések is kidolgozásra várnak. Először is szakítanunk kellene végre azzal a gyakorlattal, hogy a szlovák történelmet elszigetelten, a körülötte levő világtól elszakítva értelmezzük. Történelmünket az európai összefüggésrendszerben kell vizsgálni és megmagyarázni. Csak így lehetünk sikeresek.

Befejezésül még egy megjegyzés. Egyre gyakrabban hallani olyan hangokat, hogy el kell vetni mindent, ami történetírásunkban eddig született és előlről kell kezdeni felépítését. Én azt gondolom, hogy ez nem lenne a leghatékonyabb megoldás, de mégiscsak igazságos sem. Látni kell, hogy a múltban – a mostoha kor ellenére – tetemes munkát végeztünk el. Az általános utasítás nem tenne jót az ügynek, esetleg újabb sokkhoz vezetne. A múltban keletkezett munkákat nem ítélnéjük meg mai kritériumok alapján. Csakis igazságos összehasonlítások segítségével dönthető el értékességük és érvényességük az adott korban.

(Fordította: Takács Gabriella)